

USMENO STVARALAŠTVO U ZADARSKOJ PERIODICI 19. ST.  
(ZORA DALMATINSKA)

ANTE FRANIĆ  
Filozofski fakultet u Zadru

886-91.09:05(497.18)  
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-30

U članku se raspravlja o problematici usmenog stvaralaštva na stranicama zadarskog časopisa *Zora dalmatinska* (1844—1849), prvoga hrvatskoga književnog časopisa u Dalmaciji. U tom preporodnom časopisu objavljeno je oko 60-ak usmenih pjesama (pretežno lirskih), oko 20-ak usmenih priča, te velik broj drugih kraćih proznih vrsta (kao što su poslovice, zagonetke, retorički izrazi i slično). Od tih pjesama, priča i poslovice mogla bi se sačiniti skladna zbirka s antologijskim odlikama, čitljiva i danas. Urednici časopisa odabirali su ta djela i po kriterijima umjetničkim i po kriterijima preporodnog pokreta u duhu ilirizma. Talijansko-hrvatski pisac Nikola Tommaseo (1802—1874) svojim člancima o usmenom stvaralaštvu južnoslavenskih naroda, objavljenim u *Zori dalmatinskoj*, prvi je književni povjesničar i kritičar koji je sustavno prikazao tu specifičnu književnu produkciju i time zajedno s tim časopisom zauzeo istaknuto mjesto u povijesti hrvatske književnosti.

## I

U istraživanju problematike usmenog stvaralaštva 19. st. na južnoslavenskim prostorima nužno je polaziti od nekoliko općih odrednica koje su karakterizirale onodobne kulturne i književne prilike. U tom stoljeću, osobito u njegovoj prvoj polovici, pisana je književnost živjela u vrlo uskom krugu pismenih ljudi i ovisila je o ukusima tankog sloja prosvijećenog građanstva zatečenog u raznim početnim fazama nacionalnog osvješćivanja. Pisana je književnost dakle ogromnoj većini nepismenog stanovništva (seoskog i gradskog) bila nedostupna i nepoznata.

Pisana se književnost, kao i cjelokupna urbana kultura u tom preporodno-prosvjetiteljskom i nacionalno-oslobodilačkom stoljeću na našim prostorima razvijala u znaku naprednih težnji prosvijećenih liberalno-gradanskih slojeva. Paralelno sa širenjem svoje ekonomske i političke moći ti su slojevi širili u narodu prosvjetu i budili nacionalnu svijest uglavnom južnoslavenske i panslavenske orijentacije. Time su istovremeno jačali društvenu podlogu i domete književne produkcije, i pisane i usmene. Književnost je tako poprimala naglašenu nacionalno-patriotsku i prosvjetiteljsko-političku ulogu i funkciju u društvu. Njezina umjetnička komponenta bila je potisnuta u drugi plan gotovo do kraja stoljeća, kad su se u fazi višega književnoumjetničkog zrenja počeli javljati moderniji nazori o umjetnosti. Međutim, taj pragmatičko-utilitaristički (nacionalno-patriotski) rezon o književnosti (i umjetnosti uopće) nije sasvim prevladan ni u narednom, dvadesetom stoljeću unatoč svim nastojanjima i ostvarenjima istaknutih književnika i književnih grupa, jer se — čvrsto ukorijenjen u tvrdokornoj tradiciji — neprestano reproducirao na tekućoj društvenoj praksi, trajajući tako s varijantskim obnavljanjima u premodificiranim oblicima do dana današnjega.

Usmena (narodna) književnost — koja je u prethodnim stoljećima egzistirala gotovo isključivo u agrafičkim sredinama, pretežno u seoskim masama, a tek iznimno u malobrojnim pismenim krugovima (npr. na feudalnim dvorovima ili među piscima) — od kraja prve polovice prošlog, po svemu romantičarskog stoljeća, počinje snažnije širiti svoju društvenu funkciju i poetsko djelovanje. Usmena je književnost otada efikasnije nego ikada prije sebi krčila puteve ne samo iz ruralnih u svoga sredine već i iz nepismenih u pismene krugove, i to u oba vida svoga postojanja: u vidu usmenosti i u vidu pisanosti (zapisanosti). Sve to — i jačanje moći njena djelovanja i porast njena ugleda — odvijalo se na podlozi preporodno-romantičarske glorifikacije (a često i mistifikacije) narodnog i narodnosnog kolektiva, duha narodnog, etosa, stvaralačkoga genija, mentaliteta... Tako je usporedo sa širenjem pismenosti i mogućnostima tiskanja knjiga usmena književnost iz svoga originalnog oblika usmenosti (slušanosti) postepeno i sve više prelazila u svoj sekundarni oblik — u pisanost (čitanost).<sup>1</sup> S pojačanim zanimanjem za usmenu književnost (za zapisivanjem i objavljivanjem djela usmenog stvaralaštva u najširem smislu riječi) širila se i jačala svijest o potrebi ugledanja u djela »narodnog genija« kao u kult-uzore u svakom pogledu: jezičnom, stilsko-izražajnom, motivsko-tematskom, etičko-duhovnom...<sup>2</sup> Na taj se način u svim našim nacionalnim književnostima znatno proširio i ojačao davnašnji proces književne (usmeno-pisane) interferencije i dvosmjernog prožimanja, proces koji — počevši od starih pisanih spomenika i starocrkvenoslavenskih tekstova iz ćirilo-metodskih vremena pa preko srednjovjekovnih pisaca do naših dana — manje-više plodotvorno traje s nejednakim umjetničkim efektima. Ta pojava stvaralačke infiltracije i interpolacije elemenata usmenog stvaralaštva u pisanu književnost u vremenu o kojem je riječ toliko je značajna da korpus pisane književnosti bez tih elemenata (npr. u djelima književnih velikana kao što su I. Mažuranić, P. P. Njegoš i F. Prešern) nije uopće moguće zamisliti. Premda je i u tom stoljeću obratan proces djelovanja (pisane na korpus usmene književnosti) bio daleko slabiji i zato slabije zamjetljiv, nije ipak toliko beznačajan da bi mogao biti zanemarljiv.

Usmena je književnost tako, tim dvoprocesnim transmutacijama, ubrzanim prelaženjem iz primarnog oblika usmenosti u sekundarni oblik pisanosti i sveopćim prožimanjem s pisanom književnosti, započela tješnje povezivati svoju društvenu i umjetničku sudbinu sa sudbinom pisane književnosti, i to ne svagda u korist svojega autonomnog prosperiteta.

Sve to, kao i neke druge opće značajke stanja i kretanja u oblasti umjetnosti riječi, ogleda se prilično plastično u onodobnim periodičkim publikacijama, prvenstveno onima književnoga karaktera, kako u sveukupnoj južnoslavenskoj ili pojedinoj nacionalnoj tako i u regionalno-dalmatinskoj, odnosno zadarskoj periodici, u kojoj su u rasponu od više desetljeća bili objavljeni mnogobrojni i različiti prilozi s područja

<sup>1</sup> Opširnije o toj dvojakoj pojavnosti usmene književnosti vidi u raspravi T. Čubelića »Kategorija usmenosti i pisanosti kao prvotni i konstitutivni princip u jezičnim i književnim realizacijama«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb 1968, sv. 10, str. 67—82.

<sup>2</sup> Taj kult-uzor iskazao je u V. Jagić 1866, u svom »Kratkom prjeglodu hrvatsko-srpske književnosti od posljednje dvije-tri godine« (*Djela V. Jagića*, izd. JAZU, Zagreb 1953, knj. IV, str. 168) ovim riječima: »Ako želimo igda da se u mudrosti proslavimo, izučimo ponajprije mudrost narodnu; ako hoćemo da prava ljepota sine iz djela naših, tražimo je na uzorah narodnih«.

usmenog stvaralaštva. Pored tih općih karakteristika uočljive su dakako i regionalne i lokalne specifičnosti što su nastajale djelomice iz posebnosti društvenopolitičkih i kulturnih prilika regije ili grada konkretnog vremena u kojem je publikacija izlazila, a djelomice iz posebnosti uredničkih ili suradničkih sklonosti, htijenja i sposobnosti.

U prošlostoljetnoj postnapoleonskoj Dalmaciji, koja se kao austrijska pokrajina nalazila pod administrativno-državnom ingerencijom carske vlasti u Beču, otpori protiv talijanizacije i drugih formi odnarođivanja imali su neprekidno, uz izrazito nacionalno-političku, još i naglašenu kulturnu i književnu dimenziju. Ti preporodni otpori i oslobodilačke borbe odvijale su se, kao i u banskoj Hrvatskoj, na panslavističkoj podlozi s idejama o iliro-slavenskoj autohtonosti Hrvata i Srba u Dalmaciji, o njihovom genetičkom jedinstvu te o narodnosnoj i jezičnoj srodnosti južnoslavenskih naroda, o historijskoj i prirodnoj nužnosti njihova ujedinjavanja u kulturnom, političkom i ekonomskom smislu. U tim su borbama i dalmatinski preporoditelji obilato posezali za etnološkim i folklorističkim materijalom i argumentima, a u tom sklopu usmeno stvaralaštvo, kao zajedničko i autentično blago narodno, omogućavalo im je svojim svekolikim bogatstvom duha i izraza i svojom tradicionalnom sraslosti u životu narodnom da lakše i uspješnije ostvaruju svoju preporodnu misiju.

Opasnosti od odnarođivanja bile su daleko veće u gradovima nego u selima, jer su u gradovima prevladavali strani etnički i kulturni elementi. Slavensko stanovništvo u dalmatinskim gradovima, izmiješano s favoriziranim i utjecajnijim talijanskim stanovništvom, slabo povezano sa seoskim zaleđem i poprilično izolirano od seoskoga kulturnog nasljeđa, bilo je podložnije odnarođavanju nego seosko. Selo je dalmatinsko živjelo po strani od utjecaja gradske kulture i civilizacije, zaostalo i podalje od stranog utjecaja, u teškom ekonomskom položaju, ali zato duboko usidreno u svoju folklornu kulturu. Zbog toga se preporodna borba u početku vodila najžešće u većim i srednjim dalmatinskim gradovima, redovito s propagandnim osloncem na seosko stanovništvo i njegove kulturne tradicije.

U takvoj atmosferi i odnosima snaga odvijao se sav kulturni i književni život u Dalmaciji. Odredene književne akcije i manifestacije događale su se i u slabije razvijenim gradovima (Šibenik, Knin, Sinj, Makarska, Supetar na Braču, Korčula), ali u tim gradovima nije se tokom stoljeća uspjela razviti izdavačka djelatnost. Gotovo sve dalmatinske prošlostoljetne publikacije, što na našem, što na stranim jezicima (talijanskom i latinskom uglavnom) izašle su u Zadru, Splitu i Dubrovniku, u ta tri u svakom pogledu najrazvijenija grada.<sup>3</sup>

U Zadru, administrativnom središtu Dalmacije, pojavilo se oko tri-desetak raznih listova i časopisa s različitim političkim usmjerenjima, uređivačkim koncepcijama i vremenom izlaženja. Samo u nekim od njih, uglavnom u onima koji su bili u rukama ili pod utjecajem hrvatskih i srpskih preporoditelja, objavljivani su prilozi iz područja usmenog stva-

---

<sup>3</sup> Pregledavanje i uvid u dalmatinsku periodiku umnogome olakšavaju radovi trojice bibliografa (koje je ipak nužno provjeravati): Vj. Maštrović, *Jadertina croatica*, izd. JAZU, Zagreb, 1954; H. Morović, *Grada za bibliografiju splitske periodike*, izd. Naučna biblioteka, Split, 1968; I. Perić, *Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. godine*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti*, IC JAZU, Dubrovnik 1980, sv. XVIII, str. 349—535.

ralaštva naših naroda. U prvom redu to su bili časopisi *Zora dalmatinska* (1844—1849), *Glasnik dalmatinski* (1849—1866), *Narodni list* (1869—...), *Iskra* (1884—1887, 1891—1894), *Smotra dalmatinska* (1888—1918), pa zatim u manjoj mjeri *Pravdomoša* (1851—1852), *Pravo* (1873—1876), *Istina* (1885—1888) i možda još koji.<sup>4</sup>

U izradi književnopovijesnog prikaza problematike usmenog stvaralaštva po pojedinim periodičkim publikacijama potrebno je iz razloga metodološko-stručne naravi razmotriti posebno usmenoknjiževna djela (pjesme, priče i drugo) i posebno one priloge koji govore o tim usmenoknjiževnim djelima.

## II

Više kao književnopovijesni kuriozitet nego kao književnu činjenicu može se u ovoj prilici spomenuti jedan podatak iz vremena Napoleoneve vladavine Dalmacijom. Naime, u prvim hrvatskim novinama, u zadarskom dvojezičnom listu *Kraglski Dalmatin — Il Regio Dalmato*, koji je izdavao Antonio Luigi Battara, objavljena je jedna deseteračka narodna pjesma u slavu »Cesara francuskog i kralja našega imenom Napoleona I« (II/1807, br. 20). Taj podatak, može se reći, svjedoči u neku ruku o ugledu što ga je Napoleon uživao u našim krajevima, ali na izvjestan način i o ugledu usmene poezije što ga je ona tada već imala u obrazovanijim krugovima dalmatinskih gradova. Od tog vremena nadalje, u narednim desetljećima, u kojima započinje proces modernoga nacionalnog buđenja a u književnoj sferi zaokretanje prema romantičarskom smjeru u hrvatskoj književnosti, ugled usmenog stvaralaštva sve više raste i pod utjecajem vrlo popularnih djela ispjevanih u duhu i stilu usmene poezije, kao što je djelo Andrije Kačića Miošića *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, koje je u dvije knjižice izdala zadarska tiskara »Bratje Battara« 1838, ili kao što su tri knjižice pjesama obdarene pjesnikinje Ane Vidović, sve tri s prijevodima na talijanski, *Anka i Stanko*, *Dubrava Mojanka blizu Splita* (1841) i *Pjesme* (1844, također u izdanju zadarskog izdavača). Ta i druga takva izdanja pojavila su se u Zadru prije izlaska prvog broja najstarijega književno-poučnog časopisa u Dalmaciji na našem jeziku, prije pojave *Zore dalmatinske*.

Urednici *Zore dalmatinske*,<sup>5</sup> ugledajući se uvelike u programsku orijentaciju ilirske zagrebačke *Danice* (1835—1849), nastojali su što redovitije objavljivati priloge iz područja usmenog stvaralaštva. Tako

<sup>4</sup> Osim navedenih listova izlazili su u Zadru još sljedeći: *Annuario dalmatico* (1844—1890), *Avvisatore dalmato*, *Objavitelj dalmatinski* (1867), *Croatia* (1899—1903), *Cronacca dalmatica di lettere, scienza ed arti* (1888—1889), *Il Dalmato* (1866—1916), *La Dalmazia* (1845—1847), *La Dalmazia cattolica* (1870—1898), *La Difesa* (1864—1897), *Gazzetta di Zara* (1832—1850), *Gospodarski vesnik* (1893—1909), *Lovor* (1897), *Rivista dalmata* (1859), *La Rivista dalmatica* (1899—1911), *Seljak* (1981—1896), *Srbsko-dalmatinski magazin* (1838—1853), *Težački poučitelj* 185—1852), *La voce dalmatica* (1860—1863), *Vuk* (1865, lat. i ćir.), *Zora* (1884—1889), *Zora* (1885—1888), *Zvezda* (1863, ćir.).

<sup>5</sup> O *Zori dalmatinskoj* pisalo je više autora, od P. Karličića (1913, u knjizi *Matica Dalmatinska* i 1918, u 11. broju *Hrvatske njive*) preko J. Ravličića (1953, u knjizi *Iz književne prošlosti Zadra*) i A. Barca (1954, u knjizi *Hrvatska književnost*) do T. Čolaka (u monografskoj studiji »Zora dalmatinska« izašloj u *Zborniku Fil. fak. u Beogradu*, 2/1959, knj. IV), te Z. Jakšića i J. Ročara (1960, u br. 2, odnosno 4. *Zadarske revije* u povodu izlaska Čolakove monografije). No nitko od njih, osim donekle T. Čolaka, nije posebno i iscrpnije obradio problematiku usmenog stvaralaštva u *Zori dalmatinskoj*. — Ovo moje istraživanje, koje

je u tom časopisu u toku šestgodišnjeg izlaženja objavljeno mnogo raznih djela usmenog stvaralaštva, pretežno onih na štokavskom ikavskom jezičnom izrazu. Osim bezbrojnih poslovice i retoričkih izraza, odabiranih obično prema gnomičko-eksplikativnoj ekspresivnosti njihovoj a manje prema potrebama preporodnog pokreta, te mnogobrojnih zagonetaka (od kojih mnoge nisu prave usmene<sup>6</sup>), izašlo je više od 60-ak pjesama i oko 20-ak pripovijedaka.

Uz te pjesme obično nisu navedeni njihovi zapisivači, a oznaka odakle potječe pjesma data je samo za 30-ak pjesama: »Iz ustih puka u Slavonii« (za 18 pjesama). »Iz ustih puka na Hvarskom Otoku« (za 10), »Iz ustih puka Zlarinskoga« (za 5)... Za dvije je navedeno da su preuzete od V. S. Karadžića (»Margita djevojka i Rajko-vojvoda«, »Smert Senjanina Ive«). Osim Karadžića, spominju se još kao zapisivači Mate Ivičević (4), A(nte) Z(oričić) (2), zapisivač M. (2, vjerojatno je to inicijal M. Ivičevića), pa K. V. (1, vjerojatno Krunoslav Veselić), Šime Nikolić (1), J(uraj) J(osip) P(erić) (3) i S. L. (2). I ti zapisivači, uključujući V. S. Karadžića, nisu po ondašnjem običaju (protiv kojeg je bio profinjniji estet Nikola Tommaseo) doslovno zapisivali usmena djela, već su često u njih unosili ponešto svoga ili pak izostavljali ponešto iz izvornog oblika.

Među tim pjesmama najviše je lirskih, a oko jedne šestine onih koje bi se mogle označiti kao epske, ili bolje, kao lirsko-epske. Ta prevaža lirskih nad epskim pjesmama svjedoči o tome da su urednici pri izboru imali na pameti više književne nego preporodne kriterije. Očekivalo bi se, naime, da bude više epskih, tj. junačkih u kojima se veličaju događaji i ličnosti iz »slavne i davne« prošlosti... Usuprot takvu očekivanju, oni su posegli za kraćim lirskim pjesmama, kojima se mogla dokazivati samo pjesnička obdarenost vlastitog puka, a ne i sve ono ostalo što je programatski sadržavao preporodni pokret. A valjanost njihova književnog kriterija može se, nakon toliko vremena, potvrditi činjenicom što je većina tih pjesama (u istom ili sličnom varijantskom obliku) kasnije ušla u mnoge (i ovostoljetne) zbirke i antologije. Istinitost ove tvrdnje mogu poznavaoći usmene poezije procijeniti i po samim naslovima tih pjesama, bez obzira na varijantska odstupanja među njihovim »tekstovima« i naslovima. Takve su npr. ove: »Majka Maru priko mora zvala«, »Išla baba kulin prat«, »Bor i djevojka«, »Lipa Fata i Kraljević Janko«, »Nisu groši ni dukati blago«, »Ljuba Kraljevićeva«, »Ljuba neljubljena«, »Ljuba ostavljena«, »Molbe djevojačke«, »Ej neviro nigdi te ne bilo«, »Osveta«, »Brat i vojno«, »Riba i divojka«, »Pomoć nadana«...

K tim pjesmama mogu se pridodati i ove dvije sa zanimljivim naslovima: »Asan-aga i njegova gospa« (ZD, II/1845, br. 44) te »Asan-aga i njegova ljuba« (ZD, IV/1847, br. 47). Te dvije pjesme nisu vezane za

---

bi valjalo proširiti na tekstove napisane pod utjecajem usmene književnosti, vršio sam svojevremeno s grupom studenata u okviru njihovih studentskih obaveza u seminaru usmene (narodne) književnosti na Fil. fak. u Zadru. U istraživanju o *Zori dalmatinskoj* sudjelovale su studentice Branka Perica i Divna Mrdeža, na čemu im se ovim notiranjem zahvaljujem na suradnji.

<sup>6</sup> Zagledajući u sadržaje *Zore dalmatinske* mogao bi se steći pogrešan dojam: da je objavljen veći broj narodnih zagonetki. Međutim, mnoge zagonetke nisu prave narodne, već su umotvori pojedinih suradnika. Takva je jedna Ivana Trnskog (s odgonetljajem: Zadar), a glasi: »Za dar pëvam, za dar pišem evo; | Tko che kazat, što sam sada pëvo?« (ZD, II/1845, br. 12).

baladu »Hasan-aginica« (koju je zapisao Alberto Fortis), ali u svakom slučaju dojmlju se kao da su nastale s dalekim i podsvjesnim odjekom na tu Fortisovu baladu. Obje su deseteračke baladičnog karaktera s tom razlikom što je prva (s više okrutnosti u sadržaju) bliža tipu balade nego romanse, a druga bliža romansi nego baladi. U prvoj aga, zaljubljen u prelijepu kćerku Demirovu, traži od svoje supruge da mu ona domami tu ljepoticu u njegove dvore. Kad aginica to odbije učiniti (»Ne bi toga učinila mlada | Za oba dva černa oka moja | Ni za obe bile ruke moje«), aga je nogom udari »u sërdašce« tako da ona pri padu pobaci mrtvo muško dijete. Potom joj dolaze majka, brat i sestre, a ona na samrti svima daruje dare; agi daruje najviše (»sve ostalo blago«). Nakon njene smrti svi je oplakuju:

Majka žali dokle bila živa,  
Sestre žale dokle su porasle,  
Bratac žali dokle se oženi,  
Aga žali devet godin' danah,  
A kada je deseta nastala  
[oženi on kćer Demirovu]

U drugoj pjesmi aga jedne noći zaprijeti svojoj ljubi Mal-Kadumi: »Ali rodi, ali u rod odi; | Ali ću se ja oženit' drugom«. Na njen odgovor da ne može roditi jer joj »Bog nedade«, aga sa svatovima odlazi po drugu ljubiu, a bratu naređuje da pogubi Mal-Kadumu. No brat agin zatječe Mal-Kadumu s tek rođenim muškim djetetom, pa je ne pogubi. To dojadi bratu, a aga ga od sreće daruje konjem »ispod sebe« i netom isprošenom djevojkom za sebe, pa smješta sina »u skut dolame« svoje, Mal-Kadumu uzima »pod desno pazuo«, i tako odlazi kući pješačeci. — I te dvije pjesme, kao i mnoge druge ovdje nespomenute, mogle bi se naći u širem izboru naših boljih usmenih lirskih pjesama. Pa čak i one neke šaljivoga karaktera, kakva je npr. ona s naslovom »Baba i divojka«, a koja u suvremenoj ortografiji glasi:

Putovala baba i divojka,  
Baba nosi jednu tikvu vina,  
A divojka kitu rusmarina.  
Divojka se s babom prigovara.  
Baba veli: »Mene će voliti«.  
A divojka: »Mene će ljubiti«.

U to doba neznana delija  
Božju im je pomoć nazivao:  
»Božja pomoć babo i divojko!«  
Baba veli golemu junaku:  
»Ljubi mene, golema delijo«.  
»Hoću baba, dok je u tikvi vina,  
A divojku dokle bude živa!«

Onih preostalih desetak pjesama, ovdje označenih kao epske, natopljeno je lirskim notama, te i one imaju romansno-baladičnih svojstava. To se može donekle razabrati i iz njihovih naslova (jer su većinom pod istim ili sličnim naslovima uvrštavane u zbirke ili antologije). Takve su npr. ove književno ekspresivnije pjesme: »Goru jaše Kraljeviću Marko«, »Kad se Ive na vojnicu spravlja« (obje preuzete od V. S. Karadžića), »Smert Erljanovich Pavla«, »Relja junak nad junakom«, »Xenidba od Zadra Todora« i neke druge.

Za razliku od pjesama (lirskih i epskih), za koje se po izrazu i stilskoj stabilnosti može pouzdanije utvrditi da li se iza potpisanog imena krije zapisivač ili pak autor, za neke pripovijetke u *Zori dalmatinskoj*, koje su jako nalik usmenim proznim ostvarenjima, mnogo je teže to utvrditi. Naime, po tadašnjem običaju urednici časopisa nisu jasno i nedvosmisleno označavali tko je autor a tko zapisivač. Tako npr. i nakon temeljitijeg iščitavanja dviju priča, označenih kao bajke, »Češljugar i ptičar« i »Lav, magarac, zec« (IV/1847, br. 1, odnosno 5), ispod kojih stoji potpis: Krunoslav Veselić, nije moguće sa sigurnošću ocijeniti je li taj Veselić zapisivač ili autor. Tek za dvadesetak pripovijednih proza može se sa sigurnošću kazati da su usmena ostvarenja. Među takva idu ona uz koja je navedeno ime V. S. Karadžića ili uz koja stoji kakva druga pouzdanija oznaka (npr. »Narodna pripovidka«, »Dalmatinska pripovidka« — zap. Ante Kuzmanić; ili »Pučka narodna pripovist« i sl. — zapisivači S. I. Imoćanac, Todor Janković, K. V., M. J. G., F. Z.).

Kao i pri objavljivanju usmenih pjesama, urednici su se (vjerojatno ne samo iz estetskih nego i iz tehničko-prostornih razloga) češće opredjeljivali za kraće nego za duže priče. Tako su u nastavcima tiskali samo dvije dulje priče, od kojih je jedna preuzeta od V. S. Karadžića pod naslovom »Pripovijetka« (ZD, I/1844, br. 16 i 43), a druga je dobro poznata bajka pod naslovom »Aršin brade i pedalj čovjeka« (ZD, VI/1849, br. 19—21), uz koju je (bez oznake zapisivača) navedeno da je ta »narodna sèrbska pripovjedka« prenesena »iz Podunavke« (tj. iz beogradskoga ćirilskog časopisa koji je izlazio gotovo kad i ZD, 1843—1848). Sve ostale usmene pripovijetke tiskane su u jednom broju najčešće na jednoj stranici ili na jednom stupcu.

Pri odabiru usmenih proznih djela urednici su, čini se, više nego pri odabiru pjesama iskazali svoje preporodne namjere i prosvjetno-poučne intencije. U većini tih priča i pripovijedaka sadržana je određena domoljubna poruka ili iskustvena pouka o ljudima, o odnosima među ljudima, o karakteristikama i naravima ljudskim i slično. Uz neke su čak donesene direktne pouke i savjeti čitaocu. Takva je npr. bilješka »Nauk« iz pera zapisivača S. I. Imoćanca uz šaljivu kratku priču »Nevaljala nevjesta« (ZD, V/1848, br. 2). No sve su te priče izabrane i s književnim ukusom i sa smislom za usmeno-poetsku izražajnost narodnog pripovijedača. Takve su gotovo sve one što su preuzete od V. S. Karadžića, prvenstveno ona s naslovom »Carigrad« (ZD, I/1844, br. 40), pa ona bez naslova (ZD, I/1844, br. 25) u kojoj se kazuje legenda o postanku prezimena Miloša Obilića, ili pak ona koja govori o tome kako otac i sin (jašući naizmjenice magarca) ne mogu ugoditi svijetu (ZD, I/1844, br. 35). Također su književno privlačne i one što ih je zapisao Ante Kuzmanić, unoseći u njih, očigledno, ponešto svoga izraza i leksika, a to su prvenstveno ove: »Kralj Atila i tri njegova sina« (ZD, IV/1847, br. 27), »Jež i kćer kralja Budimira« (*ibid.*, br. 34), »Snaga Gjerzelez Alije, Marka Kraljevića i Miloša Obilića« (ZD, III/1846, br. 42) i »Jedna je divojka kralja nadmudrila« (*ibid.*, br. 52). U grupu književno uspješnih idu još, pored spomenute »Aršin brade i pedalj čovjeka«, ove priče: »Narodna smišljalice za smjejanje« (ZD, V/1848, br. 48), »Uz suho i sirovo gori« (*ibid.*, br. 18), »Mudre riči starca« (*ibid.*, br. 28), te jedna šaljiva

---

<sup>7</sup> Stoga Vj. Maštrović i tu bajku, kao i mnoga druga slična djela, nije uvrstio u popis usmenih djela u knjizi *Jadertina croatica*, 1954.

priča-nadmetaljka u laganju s mogućim naslovom »Dite i čovik« (ZD, IV/1847, br. 5).

Izborom pjesama i priča u *Zori dalmatinskoj* mogla bi se sačiniti manja zbirka s antologijskim odlikama. Toj bi se zbirci od 50-ak pjesama i 15-ak priča mogao pridodati dug niz trajno aktualnih gnomsko-retoričkih izraza koji bi reljefnije nego onako razasuti po časopisu pokazali oštrinu i dubinu usmenog mudroslovlja i istovremeno jasnije rasvijetlili književnu fizionomiju i preporodne zasluge *Zore dalmatinske* i njezinih urednika.

### III

Uređivati književno-poučni list s toliko mnogo usmeno-književnih priloga i drugih tekstova stvorenih po uzoru na narodno stvaralaštvo, te s mnoštvom folklorističko-etnografskih podataka i članaka iz jezikoslovlja — nije bilo moguće a da se tu specifičnu usmeno-književnu produkciju ne pokuša kritički i književnopovijesno osmisliti, obrazložiti i interpretirati. I doista su, osim kratkih informativnih bilješki i didaktičkih uputa, urednici objavili nekoliko članaka o usmenom stvaralaštvu »puka« našega ilirskog. U tom pogledu najznačajniju ulogu imao je u časopisu talijanski i hrvatski pisac Nikola Tommaseo, koji je kao »italo-slavo« i romantičar slavenofil propagirao preporodne ideje ilirizma, drugovao s ilircima, zagovarao bratstvo između talijanskog i južnoslavenskih naroda, proricao (poput Nijemca J. G. Herdera) uzornu budućnost Slavena, koji je s ponosom isticao da u njegovim žilama teče i slavenska krv, koji je u Veneciji osnovao katedru »ilirskog« jezika, sakupljao i izučavao (i našu narodnu književnost, surađivao i u Gajevoj *Danici ilirskoj*...

Prije pojave *Zore dalmatinske* izašao je u *Danici ilirskoj* (7/1841, br. 16) Tommaseov članak s punim naslovom »Narodne pjesme toskanske, korsikanske, ilirske i gèrčke: sabrane i razjasnjene po Nikoli Tommaseu, s izvornim dëlcem istoga spisatelja«. Taj članak, preveden i prenesen iz talijanskog časopisa *Favilla*, predstavlja prikaz-predgovor njegove zbirke *Canti toscani, corsi, greci, ilirici*. Sljedeći članak na našem jeziku o usmenom stvaralaštvu pojavio se skoro istovremeno u *Zori dalmatinskoj* (I/1844, br. 19) i u Gajevoj *Danici* (10/1844, br. 15 — bez potpisa) s naslovom »Pjesme puka Dalmatinskog«. U tom kratkom članku, zapravo novinskoj bilješci, Tommaseo piše da se sprema izdati narodne pjesme »našeg puka« koje je sakupio uz pomoć nekolicine ljudi (Vice Buljana, Frane Carrere, Stevana Ivičevića, Špire Popovića i »osobito G. Marka Vidovicha«). Preporučuje rodoljubima da sakupljaju narodne umotvorine kako bi se očuvale od zaborava, najavljuje da će u knjižici donijeti opširniji predgovor. Sa stajališta današnjih naučnih pogleda o potrebi izučavanja pojave varijanata usmenih djela zanimljiva je u toj notici Tommaseova opaska o tome da će u knjižicu unijeti pojedine pjesme u varijantama, te smatrajući to važnim pridodaje: »jer i male ove razlike nauk su jezika i pokazuju vrijeme i mjesta u kojima su postale«.

<sup>8</sup> Značenje i uloga N. Tommasea u izučavanju i prezentiranju usmenog stvaralaštva naših naroda znatno su veće nego što to proizlazi iz njegove suradnje u *Zori dalmatinskoj* i *Danici ilirskoj*, i to na dvojak način. Prvo, jer je za života objavio još nekoliko članaka o istoj problematici (npr. u splitsko-zadarskom listu *Annuario dalmatico*, 2/1861, 104—109, ili o zbirci prijevoda Jakova Čudine *Canti del popolo Slavo* u venecijanskom listu *La Scena*, odn. u zad. *Il Dalmato*, 2/1867, 99). I drugo, jer su mnogi članci nakon smrti preštampani (npr. u *Srpskom glasu*, 17/1896. i 22/1901, u *Misti*, 6/1924. i u listu *Vez*, 4/1929, i drugdje).

Dva kraća teksta, oba izašla na istom mjestu (ZD, I/1844, br. 21, str. 168) i oba potpisana šifrom K. X. Y., potječu najvjerojatnije iz pera Nikole Tommasea. U oba teksta, od kojih je jedan nalik proglasu, riječ je o našim usmenim pjesmama u prijevodu talijanskog pjesnika Ferdinanda Pellegrinija. U njima autor saopćava da je Pellegrini svojim prijevodima (slično kao neki autori u Francuskoj i Njemačkoj) omogućio stranom svijetu da upozna našu narodnu poeziju koja je snažno utjecala na razvitak pisane. Ukazuje da to pjesništvo svjedoči o raskoši duha narodnog, da se kroz ljubav prema narodnom pjesništvu kao kulturnoj vrednoti budi ljubav prema domovini, da takvi prijevodi dižu ugled jeziku u svijetu (kao o jednom od najbogatijih u Evropi), da je Pellegrini (na poticaj samog Tommasea i služeći se zbirka V. S. Karadžića) u dva sveska donio prijevode kraćih ljubavnih pjesama i da će drugom prilikom izdati prijevode naših epskih pjesama.

Prije izlaska zbirke »Pjesme puka Dalmatinskog« (1847) Tommaseo je predgovor za tu zbirku dao objaviti u *Zori dalmatinskoj* (II/1845, br. 26, 33, 34, 43, 51; III/1846, br. 1) pod naslovom »O narodnim pjesmama puka Dalmatinskog«. (Kraća verzija toga dugog članka izašla je u Gajevoj *Danici*, 11/1845, br. 45; 12/1846, br. 2, pod naslovom »Nešto o naših narodnih pjesmah«). U tom članku-predgovoru Tommaseo na temelju zbirki V. S. Karadžića daje analizu lika žene kao majke, sestre i supruge, kazujući da je pojam majke najsvetiji pojam narodnim pjevačima i uopće u našem narodu, što se najbolje ogleda kroz primjere opjevavanja bezgranične ljubavi majčinske, njene spremnosti na žrtve i patnje. Skreće pažnju na poslovice koje su često vezane za ime žene. I najveći junaci, kao što je Marko Kraljević, vezani su uz majku čak i poslije njezine smrti. Spominje rijetke primjere negativnih likova žena kao opreku temeljnom idealu žene. Nije neobično, veli Tommaseo, što mnogo pjesama pjeva o ljubavima i svadbama, posebno o prvim ljubavima i nesretnim brakovima. Osim erotske ljubavi, u pjesmama je čest motiv ljubavi među srodnicima i prijateljima. Objašnjava fenomen pobratimstva. Kao naglašenu karakteristiku narodnu i narodne poezije ističe gostoprimstvo i miroljubivost, i to posebno onih siromašnijih slojeva i sredina, čak i u slučajevima kad se dočekuje nepoznat i ne baš dobro namjeran stranac. Velikodušnost se pokazuje i prema omrznutom i opasnom neprijatelju.

Od likova legendarnih junaka Tommaseo najviše privlači lik Marka Kraljevića u kojemu on vidi oličenje mnogih svojstava i odlika naroda. Marko je plemenit i junački tip čovjeka, ali sa svim ljudskim svojstvima, dakle i s manama. Hrabar je, gotovo nepobjediv, često osvetoljubiv ali i velikodušan prema poraženom neprijatelju. Bori se najčešće kad je osobno povrijeđen ili kad istjeruje pravdu u ime nezaštićenih i slabih, a osobito kad je u pitanju čast majke, sestre ili drage. Markovu sklonost prema uživanju vina Tommaseo tumači kao kasniju pojavu koja je nastala mnogo vremena poslije Markove smrti kada su narodni pjesnici i pjevači u postojeće pjesme ili u nove unosili pojedinosti po svojem ukusu. Činjenicu da se o Marku prenose i pjevaju pjesme mnogo stoljeća poslije njegove smrti Tommaseo objašnjava (podatkom nađenim u pjesmama) po kojem je on svoju ostavštinu podijelio crkvi i siromašnim slijepim guslarima, koji su ga iz zahvalnosti kasnije pjesmom slavili. Tommaseo, ne raspoložujući podacima o Marku kao historijskoj ličnosti, piše o njemu isključivo na temelju podataka u pjesmama. Kao reli-

giozni moralist i politički liberal federalističkih nazora, Tommaseo u liku Markovu, kao i u cjelokupnoj narodnoj poeziji, iznalazi podatke kojima potkrepljuje svoje religiozne i političke nazore. Tako on narodnu privrženost crkvi, i katoličkoj i pravoslavnoj, vidi u religioznim motivima, stilskim figurama religioznog porijekla, pjesničkom slikanju svetaca, »izbjegavanju« poganskih motiva. Napominje da je narodnosna (i jezična) bliskost, povijesna sličnost i kršćanska povezanost uzrokom procvata usmene poezije u više južnoslavenskih krajeva, te da su istovrsni kršćanski obredi u obje crkve doprinijeli toj raširenosti istih pjesama. Tommaseo, razumije se, sa svojim duhovnim vidokrugom nije mogao uočiti da npr. religiozni rekvizitarij u stilskoj funkciji usmene poezije ne stoji dosljedno u funkciji oficijelne kršćanske dogme, da usmena poezija ima i mnogo poganskih motiva (od kojih su neki preobličeni u kršćansko ruho), da je narodni pjevač često zauzimao opozicioni stav prema crkvi a posebno prema crkvenim službenicima, o čemu svjedoče pojedina usmena djela i na stranicama *Zore dalmatinske*.

U opširnim analizama Tommaseo nadalje ukazuje da, unatoč surovosti življenja, čestim i ljutim bojovima i krvoprolićima u kojima se nalazio naš narod kroz stoljeća, narodna se poezija ipak odlikuje smi renošću, ljudskom toplinom i nježnostima. Zapaža, naravno, i momente iskazivanja brutalne svireposti, uglavnom u slučajevima opravdane osvete, te navodi poznatu poslovicu kao ilustraciju: »Tko se ne osveti, taj se ne posveti.« Spominje mnoge narodne običaje i njihove pjesničke refleksije. Pojavu ptice-sokola kao glasnika dobrih i (češće) zlokobnih vijesti, koja se u poeziji pojavljuje obično okrvavljena kljuna i polomljenih krila, dovodi u vezu s motivom golubice u palestinskog poeziji. Objašnjava lik i motiv vile, spominje obilje stilske personifikacije (razgovor čovjeka s prirodnim pojavama, osobito s odbjeglih konjem tragičnog junaka ili dragoga, konja koji je upotrebljiviji u Bosni i Srbiji nego npr. u krševitoj Grčkoj)...

Komparirajući srpsku narodnu poeziju s grčkom smatra da srpska izražajnostilski doseže grčku ali je ne nadmašuje, da među tim poezijama postoje mnoge sličnosti u temama, motivici, likovima, izrazu, pa čak i u leksiku. Sve to zbog geografske povezanosti, migracija i kulturnih utjecaja. Napominje da pojedine grčke pjesme potječu iz srpskih izvora (jer u grčkim pjesmama ima srpskih riječi, a u srpskim nema grčkih riječi osim onih koje su u općoj upotrebi...). Tommaseo se suprotstavlja mišljenjima da je naša poezija izrazom siromašnija od grčke, tvrdeći da je naš jezik u nekim elementima ispred talijanskog i latinskog jezika, u što se može osvjedočiti svatko tko bolje upozna ljude i prouči jezik usmenog stvaralaštva u našim krajevima.

Tommaseo oštro prigovara maniri onih zapisivača koji mijenjaju i tako iskrivljuju izvorna djela, zagovara doslovno bilježenje jer je originalni oblik sa svim svojim sitnim jezičnim i sadržajnim elementima pravi umjetnički oblik. Varijantne razlike jesu znak bogatstva narodnog izraza, a ne siromaštva.

Dok se Tommaseovi načelni prigovori o nedosljednosti zapisivanja mogu odnositi i na V. S. Karadžića, dotle se njegov periodizatorski pokušaj u izvjesnoj mjeri upire na Karadžićevu klasifikaciju, jer i Tommaseo (srpske) narodne pjesme stvrstava u tri vremensko-tematska perioda. Prvi mu obuhvaća 14. stoljeće (doba uspona Nemanjića), iz kojeg (»viteškog doba«) potječe mali broj pjesama ali velike umjetničke vrijed-

nosti, među kojima su one najbolje o životu, junaštvu i smrti Marka Kraljevića. Drugi period smješta u dva naredna stoljeća iz kojih datiraju pjesme o Marku kao sužnju (a ne kao tuđinskom slugi), šaljivčini, pijanici, i zaštitniku sirotinje. Treći se period poklapa s vremenom pojave hajdučije i pjesama o hajducima, kojih su likovi u svijesti narodnoj do Tommaseovih dana ostali dragi i privlačni, kao i pjesme o njima, iako, veli Tommaseo, hajduk u stvarnosti nije bio ono što o njemu pjesma kaže, već dapače, bio je »napola ubica, napola vitez«.

I u tom najopsežnijem i najkvalitetnijem svom članku o našoj narodnoj poeziji Tommaseo postojanje usmene drame i njezino scensko izvođenje nije zapazio, odnosno nije tretirao kao sastavni dio usmenog stvaralaštva. (U fokusu njegova zanimanja nisu bile ni narodne pripovijetke.) Ni urednici *Zore dalmatinske* nisu pokazali zanimanje za dramske oblike usmenog stvaranja. Jednako onako kao i gotovo svi prošlostoljetni proučavatelji usmene književnosti Karadžićeve epohe, zajedno sa samim Karadžićem. Otkriće usmene teatrologije javlja se mnogo kasnije, u postvukovsko doba, odnosno tek u 20. stoljeću.

Unatoč uočljivim manjkavostima u metodologiji, unatoč nekim zastarjelim nazorima i jednostranim, kadšto i naivnim interpretacijama historijskih i književnih pojava, te razumljive arhaičnosti u frazeologiji, mora se nedvojbeno konstatirati da je Tommaseo tom raspravom prvi kod nas dao najcjelovitiju sustavnu analizu naše usmene poezije, udario temelje komparatističkom istraživanju usmenog pjesništva, započeo graditi književnoteoretsku osnovu modernijem interpretiranju i pristupu tom pjesništvu, nagovijestio buduće modernije teorije o postanku usmenog stvaranja (npr. migracionu i antropološku), te da je — osim preporodne i prosvjetiteljske uloge u domaćim relacijama — odigrao značajnu ulogu u propagiranju, prezentiranju i podizanju ugleda usmenog stvaralaštva naših naroda i izvan naših prostora. Time je — uz V. S. Karadžića — postao jednim od najmeritornijih povjesničara i kritičara naše usmene književnosti svoga doba, a najistaknutijim među suradnicima *Zore dalmatinske*. I sve to na samom početku stvaranja hrvatske književne kritike i pisanja književne povijesti, i sve to jednim člankom-predgovorom, pa bi se moglo kazati: jest tekst jedan — ali vrlo vrijedan.

\* \* \*

Na temelju svih iznesenih zapažanja može se zaključno ustvrditi da je zadarska *Zora dalmatinska* objavljivanjem usmenih djela i Tommaseovih članaka dosegla u području usmenog stvaralaštva književnopovijesnu razinu i rezultate, po čemu nije nimalo zaostajala za svojom zagrebačkom posestrimom *Danicom ilirskom*.

Ante Franić: ORAL CREATIVITY IN 19TH CENTURY ZADAR PERIODICAL  
MAGAZINES (*Zora Dalmatinska*)

## Summary

The paper discusses the problem of oral creativity on the pages of the Zadar magazine *Zora dalmatinska* (1844—1849), the first Croatian literary magazine in Dalmatia. About sixty oral poems (chiefly lyric), about twenty oral stories, plus a large number of different shorter prose works (proverbs, riddles, rhetorical expressions and such) were published in this magazine of the Illyrian movement. Even for today's readers a harmonious collection of anthological merit could be made of these poems, stories and proverbs. The editors of the magazine chose these works both according to their artistic criterion and because they belonged to the spirit of the Illyrian movement. The Italo-Croatian writer Nikola Tommaseo (1802—1874) in his articles printed in *Zora dalmatinska* which dealt with oral creativity among the Southern Slavs was the first literary historian and critic to systematically review this specific literary production and by so doing, along with the journal, assumes a prominent position in the history of Croatian literature.